

שיעור כב

ארבע כוסות – שתאן חי ושתאן בבת אחת

(פסחים קח ע"ב)

א. "שתאן חי", "שתאן בבת אחת", "מהו לשתותן בכרך אחד"
ב. רש"י ורשב"ם: ידי יין, ידי ארבע כוסות, ידי חירות
ג. רי"ף ורמב"ם: ידי חירות, ידי ארבע כוסות

א. "שתאן חי", "שתאן בבת אחת", "מהו לשתותן בכרך אחד"

בגמרא (קח ע"ב) דנו אמוראים באיכות היין ובדרך השתייה של ארבע הכוסות:

אמר רב יהודה אמר שמואל: ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת
כוס יפה.

שתאן חי - יצא. שתאן בבת אחת - יצא. השקה מהן לבניו ולבני ביתו - יצא.

הדין המשותף לכל ההלכות הוא: יצא בדיעבד. יין חי הוא חזק וחריף ואיננו ראוי
לשתייה, ועל כן היו מוזגים אותו במים (משנה ברכות ז, ה).

לפי רב יהודה אמר שמואל, יש לשתות ארבע כוסות מיין מזוג. האזכור של יין חי
ויין מזוג בהקשר של ארבע כוסות נזכר בתוספתא (י, א): "ולא יפחתו לו מארבע
כוסות של יין שיש בהן כדי רביעית בין חי בין מזוג". תוספתא זו מופיעה בהמשך
הסוגיה (קח ע"ב) כך: "ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי רביעית, אחד חי
ואחד מזוג". בירושלמי (פסחים י, א; שבת ח, א) נשאלה השאלה אם ארבע הכוסות
צריכות להיות מיין מזוג: "מהו לצאת בהן מזוגין? מן מה דתני רבי חייא: ארבע
כוסות שאמרו יוצאין בהן בין חיין בין מזוגין". רב יהודה בשם שמואל מחדש אפוא
שיש עדיפות לשתות יין מזוג: "שתאן חי - יצא" בדיעבד.

עוד אמר רב יהודה אמר שמואל: "שתאן בבת אחת - יצא", כלומר שתה את כל
ארבע הכוסות בבת אחת, ולא בסדר המופיע במשנה. גם בירושלמי (פסחים י, א;
שבת ח, א; שקלים ג, ב) נאמר כך, ושם יש הוכחה שכך ההלכה:

מהו לשתותן בכרך אחד? מן מה דאמר רבי יוחנן: הלל אם שמען בבית הכנסת יצא. הדא אמרה אפילו שתיין בכרך אחד - יצא.¹

הירושלמי הוכיח מדברי ר' יוחנן שאמר שאדם ששמע את ההלל בבית הכנסת יצא ידי חובה, ואינו צריך לומר שוב את ההלל בביתו. מכאן יש ללמוד שאם אדם שותה בבת אחת יצא, כי מאחר שכבר אמר הלל לא יצטרך להפסיק בין הכוס השלישית לרביעית. התוספות (ברכות יד ע"א ד"ה ימים) הזכירו את דברי הירושלמי הללו וכתבו:

משמע בירושלמי שהיה דרכן לומר הלל בבית הכנסת ואח"כ שותין כוסות שלהם בביתם בלא שום סדר. דבעי בירושלמי (פסחים י, א) "שתאן בבת אחת מהו?", פירוש - זה אחר זה בלא הלל וסדר בינתים, מהו? "שמעינן מן הדא דאמר ר' יוחנן הלל אם שמעה בבית הכנסת - יצא". וכן משמע בתוספתא (פסחים י, ח) דמי שלא היה יודע ונכנס בבית הכנסת.

כך נאמר בתוספתא (שם):

בני העיר שאין להן מי שיקרא את ההלל, הולכין לבית הכנסת וקורין פרק ראשון, והולכין ואוכלין ושותין וחוזרין ובאין וגומרין את כולו. ואם אי אפשר להן, גומרין את כולו.

לפי התוספות, מהירושלמי יש ללמוד שאם קראו את ההלל בבית הכנסת, לא היו שותים את ארבע הכוסות על הסדר. כוס ראשונה - קידוש, כוס שנייה - מגיד, וכוסות שלישית ורביעית - ברכת המזון, כי הלל כבר אמרו בבית הכנסת. זה תיאור מצב של דיעבד.²

1 בירושלמי בשקלים מופיעה הלכה זו בשם ר' מנא אמר ר' יוסי. ירושלמי זה נזכר בקצרה בפסחים קד ע"ב תוס' ד"ה חוץ.

2 הרב יוסף רב סולובייצ'יק (רשימת שיעורים, סוכה לח ע"א) כתב על דברי ר' יוחנן הללו: "לדעה זו הלל בליל הפסח אינו מהווה חלק בעצם מצות ספור יציאת מצרים אלא הוא חיוב יום טוב (הנלמד מקרא - "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג") אלא שהחכמים תקנוה לכתחילה על הכוס". אין הכרח לומר כן. ר' יוחנן תיאר מצב של דיעבד. הרב יהושע וייצמן, "ארבע כוסות", משובש הארץ, עמ' קעה-קעו, קפ [ובאופן אחר: מיטב הארץ, "ארבע כוסות", עמ' 158-168], כתב שעל פי ר' יוחנן התקנה לשתות שיעור של ארבע כוסות איננה קשורה למצוות הסדר דווקא, וזוה הוא חלק על ר' יהושע בן לוי הנזכר בירושלמי שם שסבר שתיקנו לשתות את ארבע הכוסות על הסדר כארבע מצוות נפרדות - קידוש, הגדה, ברכת המזון והלל. כאמור, ר' יוחנן מציג את האפשרות לשתות שלא כסדר כמצב דיעבד ולא לכתחילה. נראה שהוא מסכים שלכתחילה יש לשתות את ארבע הכוסות על הסדר שקבעו חכמים.

ב. רש"י ורשב"ם: ידי יין, ידי ארבע כוסות, ידי חירות

בגמרא נזכרו דברי אמוראים על שני דינים שנזכרו בשם רב יהודה אמר שמואל:

שתאן חי יצא. אמר רבא: ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא.

שתאן בבת אחת - רבא³ אמר: ידי יין - יצא, ידי ארבעה כוסות - לא יצא.⁴

נעייין בעיקר בדברי רש"י והרשב"ם בסוגייתנו.

"שתאן חי" - רש"י והרשב"ם פירשו שהוא שתי יין חי ולא מזוג. הדין על פי רבא: "ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא". גם כאן פירשו רש"י והרשב"ם באופן דומה: "ידי יין יצא - ששתי ארבעה כוסות. ידי חירות לא יצא - כלומר אין זו מצוה שלימה"

"שתאן בבת אחת" - רש"י כתב: "בבת אחת - עירה ארבעתן לתוך כוס אחד". נראה שרש"י פירש כך את הברייתא: שתי מכוס שאליה עירה שיעור בכמות של ארבע כוסות יין. אך רש"י לא כתב על אופן שתיית היין, אם שתי את כל היין מאותו כוס ברצף אחד, או שתי בכל פעם בשיעור כוס על פי הסדר שקבעו חכמים, או שמא שתי בכל פעם שיעור כוס אך לא כסדר שקבעו חכמים.⁵ רש"י מיקד את העניין בעירוי היין בשיעור ארבע כוסות לכוס אחת גדולה, ולא בשתייה מהכוס הגדולה. נראה להסביר שלפי רש"י העובדה שכל שיעור ארבע הכוסות באותה הכוס היא הבעייתית. גם אם ישתה בכל פעם בשיעור כוס אחת ולפי הסדר שקבעו חכמים, אין זה טוב, כי חכמים רצו שיהיה ניכר בכל פעם שזו כוס אחרת.⁶

3 בנוסח הגמרא שלפנינו כתוב: "רב אמר". אך רבנו חננאל גרס: "אמר רבא". לפי גרסתו, את שתי ההלכות - שתאן חי ושתה בבת אחת אמר רבא. בהמשך נעייין במקום נוסף שבו רבא בנוגע לארבע כוסות את הביטוי "דרך חירות". להלן נציין הלכות אלו כגרסת רבנו חננאל.

4 החלוקה בין "ידי יין" לבין "ידי חירות" או "ידי ארבעה כוסות", מזכירה ביטויים דומים במחלוקת רב ושמואל בנוגע לאותם שקידשו בשבת בבית הכנסת: "ידי יין", "ידי קידוש". שם המשמעות של "ידי יין" היא ברכת "בורא פרי הגפן". לעיל (הערה 3) העדפנו לגרוס כאן "אמר רבא", אך על פי הגרסה שבגמרא, גם כאן המחלוקת היא בין רב לבין שמואל.

5 ביפה עינים (קח ע"ב) כתב שדברי הירושלמי שהובאו לעיל תואמים לפירוש רש"י. כאמור, רש"י לא כתב באיזה סדר הוא שותה. ההדגש ברש"י שונה מהאמור בירושלמי.

6 כך פירש הפרי מגדים (שולחן ערוך או"ח סי' תעט, באשל אברהם ס"ק א) את כוונת רש"י. החידוש הוא שאף אם שתי ארבע כוסות מאותה כוס גדולה ועל פי הסדר שבהגדה - לא יצא, כי צריך לשתות את ארבע הכוסות נפרדות. המשנה ברורה (ביאור הלכה סי' תעב ד"ה על הסדר) חלק עליו וכתב שלא מסתבר שנדרשות ארבע כוסות נפרדות. לדברינו, בעת ששותים כל כוס מארבע כוסות, צריך שיהיה ברור שכל כוס עומדת בפני עצמה. גם מהמרדכי (פסחים תוספת מערבי פסחים רמז תריא) נראה שצריך על פי הרשב"ם לשתות מארבע כוסות נפרדות: "ולא

הדין לפי רבא: "ידי יין יצא, ידי ארבעה כוסות לא יצא". רש"י לא פירש כאן דבר. נראה שאת "ידי יין יצא" יפרש רש"י כפי שפירש כששתה יין חי: "ידי יין יצא - ששתה ארבעה כוסות". את הדין השני "ידי ארבעה כוסות לא יצא" נראה להציע שגם כאן יפרש רש"י באופן דומה למה שפירש "ידי חירות לא יצא" - "כלומר אין זו מצווה שלימה". באופן זה לא ניכר שהוא מקיים בכך את מצוות ארבע כוסות שקבעו חכמים.⁷ כך פירש גם המרדכי (פסחים תוספת מערבי פסחים רמז תריא):

"ידי יין יצא" פי' מארבע כוסות, "ידי ארבע כוסות לא יצא" שלא עשה מצוה מן המובחר. וכיוצא בו אמר [מנחות צג ע"ב] "מעלה עליו הכתוב כאילו לא כיפר וכיפר".

גם במקרה שאדם מזג יין לארבע כוסות שונות ושתה אותן בזו אחר זו, נראה שיהיה הדין זהה: "ידי יין יצא, ידי ארבעה כוסות לא יצא".

הרשב"ם חלק על רש"י בפירושו המילים: "שתאן בבת אחת". לפי רש"י, אם אדם שתה הרבה מאותו כלי, זה נחשב כאילו שתה כוס אחת: "דהאי רביעית אינו אלא למעוטי פחות מרביעית, אבל טפי מרביעית בכוס אחד, חשוב כוס אחד". לכן גם אם ישתה בכל פעם כוס לפי הסדר שבהגדה, זה נחשב כאילו שתה כוס אחת. הרשב"ם פירש אחרת:

ונ"ל דהכי פירושו, בבת אחת שלא על סדר משנתינו אלא שתאן רצופין.

לפי הרשב"ם "שתאן בבת אחת" הכוונה היא שהוא שתה את ארבע הכוסות ברצף ולא כסדר האמור בהגדה. "שתאן רצופין" אין הכוונה בבת אחת. גם אם היה הפסק מסוים בין השתיות, יש לשתות אך ורק על פי הסדר שכתוב בהגדה. אם שתה ברצף, עליו לשתות עוד שלוש כוסות לפי הסדר שקבעו חכמים.⁸

נראה לרשב"ם, דאפילו כי נתן ק' רביעיות בכוס אחד לא חשיב כי אם כוס אחד, וארבעה כוסות בעיניו". כך יש להסביר גם את רש"י.

7 בספר כלבו סימן נ כתב: "ואם היה כוס גדול שיש בו ב' רביעיות, שותין בו שנים זה אחר זה ויוצאין". הובאו דבריו בבית יוסף (טור או"ח סי' תעב, ט). נראה שגם רש"י יסכים שיצא, כי ניכר ששני אנשים שונים שותים מכוס זו.

8 כך כתבו גם הר"ן בחידושים כאן, ובפסחים נג ע"א בדפי הרי"ף (אמנם ראה בחידושי הר"ן פסחים קיט ע"ב שם משמע שהסיבה היא שלא הפסיק בין הכוסות ולא ששתה שלא כסדר); רבינו דוד, מהר"ם חלוואה, ריטב"א הגדה של פסח; רבנו מנוח (רמב"ם הל' חמץ ומצה ז, ט); מהר"ל, גבורות ה' פרק מח, ועוד.

ההבדל בין רש"י לבין הרשב"ם הוא במקרה שאדם עשה סדר אחר של הלילה ושתה ארבע כוסות באופן הבא: קידוש, סעודה וברכת המזון, מגיד, הלל. לפי רש"י הוא אמנם לא קיים את תקנת חכמים באופן שלם, אך לא יצטרך לחזור. לפי רשב"ם, אמנם הוא שתה ארבע כוסות נפרדות, אך מאחר שאין זה בסדר שקבעו חכמים, לא יצא ידי חובה. אמנם מקרה זה שונה מהמקרה של "שתה בבת אחת", שבו שתה כמות של ארבע כוסות כאחת והשתייה נחשבת לשתייה של כוס אחת, אך לפי הרשב"ם כל עוד אין שותים ארבע כוסות כסדר שקבעו חכמים, אין יוצאים ידי חובה. על דברי הרשב"ם שאל רבנו דוד (קח ע"ב):

מה שכתב בפירוש שתאן בבת אחת שלא שתאן על סדר משנתנו, אינו מחוור. שאם לא ידע לעשותן כסדר משנתנו לעשות מצווה בכל אחד ואחד, היאך אפשר שנאמר לו שלא יצא ידי ארבע כוסות שתקנו לו לשתות דרך חירות, ודאי צריכים אנו לומר שהוא יוצא, מידי דהוה אנשים ועמי הארץ.

לדבריו, יש מקום להבחין בין מי שאיננו יודע את סדר הכוסות של משנתנו, ואף בין מי שיודע את סדר משנתנו אך בשל אילוץ עושה אחרת, ובין מי שיודע את סדר השתייה של הכוסות על פי האמור במשנתנו ועושה אחרת. על פי הרשב"ם, ההלכה "שתאן בבת אחת לא יצא ידי חובה ארבעה כוסות" נוגעת למי שיודע שצריך לשתות ארבע כוסות, וגם יודע את סדר השתייה, ואף על פי כן אינו עושה כנדרש אלא שותה ברצף אחד, ומכל מקום לא לפי סדר ההגדה. מי שאיננו יודע את הסדר אך בפועל שתה ארבע כוסות, או שבשל אילוץ לא שתה כסדר וכפי שמופיע בירושלמי, ייתכן שהרשב"ם יסכים לכך שהוא יצא ידי חובה ארבע כוסות אך לא קיים את המצווה בשלמותה. כך ניתן להבין גם מדברי רבנו דוד בהמשך דבריו (שם).

האפשרות לשתות שלא על הסדר בשל אילוץ, מופיעה בתוספות (ק ע"א ד"ה רבי יוסי). הגמרא דנה בדברי תנאים בנוגע למי שהתחיל את הסעודה לפני החג וקדש עליו היום: "רבי יוסי אומר: אין מפסיקין". מותר לאדם להמשיך בסעודה גם לאחר שהחשיך, ולאחר שיגמור את הסעודה יברך ברכת המזון ויקדש על הכוס. שאלו על כך תוספות:

ומיהו קשה לר' יוסי, איך יעשו ד' כוסות כיון שלא יקדשו אלא אחר ברכת המזון ולא יעשו סעודה אחרת? וי"ל דיעשו ד' כוסות שלא כסדר הרגילין לעשות. כוס ברכת המזון תחלה, ואחריו כוס של קידוש וירקות, ואחריו כוס שלישי למה נשתנה ואחריו מרור, ועל כוס רביעי הלל.

כאמור, אם נתייחס למצב הזה של אכילה לפני החג כאילו, הרי שלפי התוספות העושה כן יצא ידי חובת שתיית ארבע כוסות על אף שאין זה על פי הסדר שקבעו חכמים. יש לשים לב שכאן הוא שותה ארבע כוסות נפרדות אך בסדר אחר. אמנם התוספות רי"ד (קב ע"א) חולק על תוספות:

נ"ל שככל הסדר שלנו יכול לעשות גם לר' יוסי, שהרי צריך הוא לאכול כזית מצה באחרונה ואותו הזית [אינו] אוכלו קודם ברכת המזון, אלא לאחר ברכת המזון. ומתחיל הד' כוסות מן הקידוש כמו שאנו עושין, ועל השני שואל ואוכל מצה של מצוה, ועל השלישי מברך ברכת המזון בעבור מצה של מצוה, ועל הרביעי גומר את ההלל.⁹

לפי הרי"ד גם במצב כזה שיש כביכול אילוץ, בליל הסדר יודה ר' יוסי שיהיה עליו להפסיק ולאכול מצת מצווה ראשונה ומצה באחרונה - האפיקומן, וממילא ישתה את ארבע הכוסות בסדר.

המהר"ל (גבורות ה', פרק מח) שאל שאלה אחרת על דברי הרשב"ם:

ותימה לרשב"ם, כיון ששתה ארבע כוסות - אף על גב דשתאן רצופים, למה אינו יוצא, דסדר משנתנו לא הוי אלא למצוה. דקאמר בגמרא אהא דתנן "מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו" (פסחים קיז ע"ב), ומדקדק "שמע מינה ברכת המזון טעונה כוס", ומתריך "ארבע כוסות תקנו רבנן כל חד וחד נעביד ביה מצוה" (שם). ואם כן למה יהיה מעכב?

נראה להשיב שכוונת הגמרא שם לומר שבכל אחת מארבע הכוסות מקיימים מצווה אחרת. כוס ראשונה - קידוש, כוס שנייה - הגדה, כוס שלישית - ברכת המזון, כוס רביעית - הלל, אבל אין זה סותר את הצורך לקיים את המצוות הללו דווקא בסדר הזה.

באשר לדין כאשר "שתה בבת אחת" לפי רבא, גם כאן חלק הרשב"ם על רש"י. וכך כתב:

ידי יין יצא. משום שמחת יום טוב כדתניא לקמן (דף קט, א): "ושמחת בחגך" (דברים טז, יד). במה משמחו ביין.

9 המהרש"א (ק ע"א) כתב בנוגע למצת מצווה: "דאוכל מצת מצוה בסעודה ראשונה קודם קידוש". אך הוא לא יישב בכך את שאלת התוס' רי"ד בנוגע למצה האחרונה.

אבל ידי ארבעה כוסות לא יצא. וכולן חשובין כוס ראשון ולא יותר, וצריך להביא עוד שלשה כוסות על הסדר.¹⁰

"ידי יין יצא" הכוונה שהוא יצא ידי שמחת יום טוב. תוספות (ד"ה ידי יין) כתבו כמו הרשב"ם והסבירו עוד: "דסלקא דעתך הואיל ותיקנו ד' כוסות לא נפיק מידי שמחת יום טוב, אלא אם כן יצא ידי ארבעה כוסות". היה מקום לחשוב שיש תלות בין החובה לשתות ארבע כוסות ובין חובת שמחת יום טוב, ועל כן אמר רב שידי יין, ידי שמחת יום טוב, יצא, אך לא יצא ידי חובת שתיית ארבע כוסות.

"ידי ארבע כוסות לא יצא" - כאן הוא לא יצא כלל. האדם שתה כמות של ארבע כוסות, אך זה נחשב לכוס אחת, ועליו לשתות עוד שלוש כוסות כסדר.

נראה לסכם כך את המחלוקת בין רש"י לבין הרשב"ם והתוספות בפירוש דברי

רבא:

קיום מצוות ארבע כוסות כששותים הכול מכוס אחת:

- לפי רש"י - מקיימים בכך את החובה לשתות ארבע כוסות, אך לא באופן שחכמים קבעו, כי יש לשתות מכוסות נפרדות. מרש"י משמע שאין צורך לחזור ולשתות שוב שלוש כוסות נוספות על הסדר. רש"י לא כתב אם הוא שתה את ארבע הכוסות כסדר שקבעו או בסדר אחר.
- לפי הרשב"ם - אין מקיימים בכך את החובה לשתות ארבע כוסות, כי הכול נחשב לכוס אחת. אמנם העושה כן מקיים מצוות שמחת יום טוב בשתיית יין, אך כדי לקיים מצוות ארבע כוסות עליו לשוב ולשתות שוב שלוש כוסות על הסדר.

על פי הרשב"ם, רבא בדבריו "ידי ארבעה כוסות - לא יצא" חלק לגמרי על דברי רב יהודה אמר שמואל: "שתאן בבת אחת - יצא". דברי רבא גם אינם תואמים את דברי

---

10 מדברי הרשב"ם הללו, שיצא רק ידי כוס אחת, הסיק הרב יוסף אנגל, גליוני הש"ס (קח ע"ב): "ומשמע דד' כוסות אין מעכבות זו את זו". והקשה: וע' סדר ר' עמרם גאון בסדר הגדה דכתב: והכי אמר רב נטרונאי גאון, ארבעה כוסות שבפסח חובה הן, ואי אפשר שלא לשתות, ואם לא שתה לא יצא ידי חובתו, וחייב מלקות מדרבנן, עכ"ל. ומשמע דאם לא שתה כל הד' לא יצא כלל, דמעכבות זו את זו. דאילו היתה כוונתו רק דאותו הכוס שלא שתאו לא יצא ידי חובת אותו הכוס, פשיטא ומה משמיענו". גם הרשב"ם כתב בהמשך שעליו להשלים ולשתות עוד שלוש כוסות כסדר, ובינתיים הוא יצא ידי חובת הכוס הראשונה בלבד. נראה שקשה להסיק מדברי רב נטרונאי גאון שארבע כוסות מעכבות. בפשטות נראה שרב נטרונאי התייחס למי שלא שתה כלל ארבע כוסות, והוא לא התייחס למי ששתה רק חלק מהכוסות. ראה בנצי"ב, מרומי שדה פסחים קט ע"ב ד"ה רבינא, שכתב שזו מחלוקת בראשונים אם ארבע כוסות מעכבות זו את זו. ראה גם ברש"ש שם; מהר"ל, גבורות ה' פרק מט ד"ה וברמב"ן.

הסתמא של הירושלמי: "שתיין בכרך אחד - יצא". אלא אם כן נסביר כמו שהסברנו לעיל על בסיס דברי רבנו דוד, שדברי רבא, על פי הרשב"ם, מתייחסים רק למי שיודע שצריך לשתות ארבע כוסות ומודע גם לסדר שלהן. אך מי שנאלץ לשתות שלא כסדר, וכפי שלמד הירושלמי מדברי ר' יוחנן, או עם הארץ שאיננו יודע את הסדר, אם ישתה ארבע כוסות שלא כסדר - יצא ידי חובת שתיית ארבע כוסות אך לא קיים את המצווה בשלמותה.

לפי הסבר זה המחלוקת בין רבא לבין רב יהודה אמר שמואל אינה קיצונית. גם לשונו של שמואל במקרים שצוינו - "שתאן חי" ו"שתאן בבת אחת" - היא "יצא", ומשמע בדיעבד, ולכתחילה יש לשתות כסדר שבמשנה. גם בירושלמי ההלכה היא: "אפילו שתיין בכרך אחד - יצא", ומשמע בדיעבד. לפי דברינו, הלכה זו נאמרה למי שאיננו יודע או למי שיש לו אילוץ לעשות כן. אך אדם שיודע את סדר השתייה בליל הסדר, ואין לו מניעה ובכל זאת שתה כך, לא קיים המצווה כראוי וכנדרש. לפי רש"י הוא לא יצטרך לחזור ולהשלים, אך לפי הרשב"ם יש פעמים שיצטרך לחזור ולהשלים.¹¹

ג. רי"ף ורמב"ם: ידי חירות וידי ארבע כוסות

כמובא לעיל הנוסח שבגמרא (קח ע"ב) שלפנינו (שהוא גרסת רש"י ורשב"ם) הוא:

אמר רב יהודה אמר שמואל: ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה.

שתאן חי - יצא. שתאן בבת אחת - יצא. השקה מהן לבניו ולבני ביתו - יצא.
שתאן חי - יצא. אמר רבא: ידי יין - יצא, ידי חירות - לא יצא.
שתאן בבת אחת. רבא אמר: ידי יין - יצא, ידי ארבעה כוסות - לא יצא.

הרי"ף (כג ע"א בדפי הרי"ף) גרס אחרת בגמרא:

אמר רב יהודה אמר שמואל: ד' כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה.

11 הראב"ד כתב שהחובה לשתות את ארבע הכוסות כסדר היא גם בנוגע למקום שבו שותים אותן. הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, י) כתב באשר לכוס הרביעית שעליה גומרים את ההלל: "ויש לו לגמור את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה". על כך השיג הראב"ד: "אמר אברהם - אין הדעת מקבלת כן לפי שאין כאן שם לארבעה כוסות אם אינן במקום אחד". הביטוי "שם לארבעה כוסות" מלמד שהראב"ד הבין שצריך שיהיה ברור ששתו את הכוסות הללו מתוך מטרה מסוימת ועל פי מה שקבעו חכמים, ועל כן יש לשתותן במקום אחד.

שתאן חי - יצא ידי ד' כוסות, ולא יצא ידי חירות.
שתאן בבת אחת - יצא ידי חירות, ולא יצא ידי ארבע כוסות.

כך כתב גם הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ט):

ארבעה כוסות האלו צריך למזוג אותן כדי שתהיה שתיה עריבה, הכל לפי היין ולפי דעת השותה. ולא יפחות בארבעתן מרביעית יין חי.
שתה ארבעה כוסות אלו מיין שאינו מזוג - יצא ידי ארבעה כוסות, ולא יצא ידי חירות.
שתה ארבעה כוסות מזוגין בבת אחת - יצא ידי חירות, ולא יצא ידי ארבעה כוסות.

נציג את ההבדלים בטבלה:

שתאן חי		
לא יצא ידי חירות	יצא ידי ארבעה כוסות	גרסת רי"ף ורמב"ם
לא יצא ידי חירות	יצא ידי יין	גרסת רש"י ורשב"ם
שתאן בבת אחת (יין מזוג)		
לא יצא ידי ארבעה כוסות	יצא ידי חירות	גרסת רי"ף ורמב"ם
לא יצא ידי ארבעה כוסות	יצא ידי יין	גרסת רש"י ורשב"ם

הרמב"ם הרחיב בפתח ההלכה את האמור בגמרא שיש לשתות יין מזוג שתהיה שתייה עריבה לפי היין ולפי השותה. אין להסתפק רק בעובדה שהיין מזוג (וכפי שמשמע בגמרא קח ע"ב רשב"ם ד"ה מיהת, ותוס' ד"ה ואת), אלא שיהיה יין מזוג וערב לפי טעמו של כל אחד ואחד.

לפי הרי"ף והרמב"ם מי ששתה ארבע כוסות יין חי ולא מזוג, יצא ידי חובת שתיית ארבע כוסות, אך לא יצא דרך חירות. יין חי איננו ראוי לשתיה ואין זו התנהלות של בן חורין. מי ששתה בבת אחת ארבע כוסות של יין מזוג, יצא ידי חירות, כי הוא שתה יין טוב וערב בכמות הנדרשת, אך לא קיים את המצווה לשתות ארבע כוסות בסדר שקבעו חכמים. "יצא" הוא ביטוי של דיעבד. אמנם נראה לפי הרמב"ם שבכל המצבים הללו לא יצטרך לחזור ולשתות.

ההבדל בין גרסת רש"י והרשב"ם ובין גרסת הרי"ף והרמב"ם הוא כך: לפי רש"י והרשב"ם, המבט הוא על שלושה פרטים: א. שתייה של כמות יין בשיעור ארבע

כוסות - יצא ידי יין; ב. קיום נכון של תקנת חכמים באשר לסדר השתייה של ארבע כוסות - יצא או לא יצא ידי ארבע כוסות; ג. שתייה של יין מזוג - יצא או לא יצא ידי חירות.

לפי הרמב"ם והרי"ף המבט הוא על שני פרטים: א. קיום נכון של תקנת חכמים; ב. שתייה של יין מזוג וערב.

על הבדלי הגרסאות בין רש"י והרשב"ם לבין הרי"ף והרמב"ם, ומחלוקת הראשונים בין רש"י לבין הרשב"ם, כתב הרב יצחק סולובייצ'יק, הגרי"ז (הובא בשמו בחידושי הגר"ח, פסחים קח ע"ב [מופיע גם בחידושי הגרי"ז על הרמב"ם הל' חמץ ומצה ז, ט, ובתוספת הרחבה]). הגרי"ז הביא את דברי הרמב"ם (שם) ושאל:

צריך בירור להרמב"ם כיון דכתב [בנוגע ל"שתאן חי"] "דיצא ידי ד' כוסות" מהו הך דינא דידי חירות.

ונראה דהנה הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ו-ז) כתב: "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים... ולפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות. וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין, אין פוחתין מהם..."

המבואר מדבריו דעיקר חיובא דארבע כוסות אינו משום דמצות סיפור הוא על היין, רק הוא חיוב מיוחד משום דרך חירות.

ומקור לדבריו מדתנן בפרקין (פסחים ק"ז ע"ב): "מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו". ובגמרא: "אמר רב חנן לרבא: שמע מינה ברכת המזון טעונה כוס. אמר ליה: ד' כסי תקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה". והוי ליה להגמרא למימר בפשיטות דכאן עיקר החיוב הוא משום דין ד' כוסות, ולא משום דברכת המזון טעונה כוס. ומדהוסיף הגמ' הך דדרך חירות שמע מינה דזהו עיקר המחייב, ורק שיש עוד דין דתקנו על הסדר אחר כל ברכה, משום דכל חד וחד נעביד ביה מצוה. ומזה הוא דהוציא הרמב"ם דחיובא דד' כוסות הוא משום דרך חירות. ויש דין מסוים בשתיה זו, דצריך דוקא יין מזוג כדי שתהיה שתיה עריכה, כמבואר ברמב"ם לפי היין ולפי דעת השותה. וזהו פירוש הגמרא [לפי הרי"ף והרמב"ם] ד"שתאן בבת אחת, ידי חירות - יצא, ידי ד' כוסות לא יצא". והיינו דעיקר חיובא דד' כוסות דהוא משום דרך חירות יצא, אבל חסר לו קיום הדין שצריך לשתותם על הסדר שתקנו.

על דברי הגרי"ז הללו יש להעיר:

ראשית, הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ו-ז) הזכיר את הביטוי "דרך חירות" בהקשר של הסבה בלבד בעת שאוכלים ושותים: "כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות". "לשתות" - כל מה שאדם שותה בלילה הזה יש לשתות בהסבה, וההסבה היא דרך חירות. בפירוש המשנה (י, א) כתב הרמב"ם על הסבה: "וחייבוהו לאכול כשהוא מיסב כדרך שאוכלין המלכים והגדולים, כדי שיהיה דרך חרות". רק לאחר שכתב בהלכה שם שההסבה צריכה להיות דרך חירות, הוא הזכיר בהמשך את החובה לשתות ארבע כוסות. זו הפעם הראשונה שהרמב"ם הזכיר בהלכות חמץ ומצה את החובה לשתות ארבע כוסות בליל הסדר.

חירות בהקשר של הסבה בעת שתיית ארבע כוסות נזכרת בגמרא (קח ע"א) בדיון אם יש להסב בעת שתיית שתי הכוסות הראשונות, "דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות", או בעת שתיית שתי הכוסות האחרונות, "ההיא שעתא דקא הויא חירות". כאמור, החובה היא להסב דרך חירות בעת שתיית ארבע הכוסות.

שנית, הגרי"ז הביא הוכחה מדברי רבא בגמרא (ק"ז ע"ב): "ארבעה כסי תקנו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצוה". לפי גרסת רבנו חננאל בסוגייתנו בעניין "שתאן חי" ו"שתאן בבת אחת", רבא הוא שהשתמש בביטוי "דרך חירות" גם בסוגייתנו וגם כאן בתשובתו לרב חנן.¹² אך יש לציין שחלק מהראשונים (רשב"ם ומאירי שם; רשב"א ומאירי ברכות נב ע"ב) לא גרסו את המילים "דרך חירות". אמנם הרי"ף (כו ע"א מדפי הרי"ף) גרס אותן.

במקום נוסף (קט ע"ב - קי ע"א) נאמר גם כן: "רבינא אמר: ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד מצוה באפי נפשה הוא", ושם הרי"ף (כד ע"א מדפי הרי"ף) גרס: "רבינא אמר כל אחד ואחד מצוה בפני עצמו הוא". ציינו את דברי הרי"ף במקומות אלו מפני שהרי"ף והרמב"ם גרסו אחרת ממה שמופיע בגמרא בעניין שתאן חי ושתאן בבת אחת.

גם על פי גרסת הגמרא בשני המקומות "ארבעה כסי תקנו רבנן דרך חירות", ההסבר הפשוט הוא שחכמים תיקנו לשתות ארבע כוסות כדרכם של עשירים ששותים הרבה יין בסעודה. אך זה לא הבסיס לדברי הרי"ף והרמב"ם בעניין "שתאן

12 הרב יהושע וייצמן ("ארבע כוסות", משוש הארץ עמ' קעד; "ארבע כוסות", מיטב הארץ, עמ' 162), הקביל בין דברי רבא בשתי הסוגיות: א. "ארבעה כסי תקינו רבנן" - ידי יין יצא או לא יצא; ב. "דרך חירות" - יצא או לא יצא דרך חירות; ג. "כל חד וחד נעביד ביה מצוה" - שתייתן על מצוות הסדר: קידוש, מגיד, ברכת המזון הלל - ידי ארבע כוסות יצא או לא יצא. ההקבלה נכונה אך היא מבוססת על גרסת רש"י והרשב"ם ולא על גרסת הרי"ף והרמב"ם, שבדבריהם דן הגרי"ז.

חיי"ו"שתאן בבת אחת". הרי"ף פתח בדברי רב יהודה אמר שמואל שיש לשתות ארבע כוסות יין מזוג, והרמב"ם הרחיב עוד וכתב שיש לשתות יין מזוג וערב "הכל לפי היין ולפי דעת השותה". שתיית יין מזוג היא הביטוי לדרך חירות, וזה לא רק עוד דין שצריך לשתות יין מזוג וערב כדברי הגרי"ז. כאמור גם ההסבה בעת שתיית ארבע כוסות היא ביטוי לדרך חירות, ובמהלך הדורות נוספו ביטויים נוספים להבעת חירות בעת שתייתן. למשל, הריטב"א (הגדה של פסח, עמוד יא) כתב: "ונהגו העולם דרך כבוד ודרך חירות ליתן כוס לפני כל אחד ואחד". הרמ"א (או"ח סימן תעג, א) כתב בשמו של הרב ישראל ברונא: "ובעל הבית לא ימזוג בעצמו, רק אחר ימזוג לו דרך חירות".

עוד כתב הגרי"ז (שם):

ועיי"ש בפירש"י "שתאן בבת אחת, שעירן כולן לכלי אחד", והיינו לשיטת רש"י ד"ידי יין יצא" היינו שמחת יום טוב. אמנם הרמב"ם פירש דשתאן זה אחר זה אבל לא על הסדר, ולפי זה יתכן גם פי' ד"יצא ידי חירות" הכונה על ד' כוסות, דכיון דשתה ד' כוסות נפרדים ורק דחסר על הסדר, ולכן יצא ידי חובתו.

יש להעיר שרש"י לא הזכיר כלל את החובה לשמוח ביום טוב. הרשב"ם הוא שפירש שהכוונה לשמחת יום טוב. עוד כתב הגרי"ז בנוגע לרמב"ם שפירש "שתאן זה אחר זה אבל לא על הסדר", ולכן "יצא ידי חירות... דכיון דשתה ארבעה כוסות נפרדים, ורק דחסר על הסדר ולכן יצא ידי חובתו". יש להעיר שהרמב"ם כתב "שתאן בבת אחת - יצא ידי חירות". הרמב"ם לא כתב שיצא מפני ששתה ארבע כוסות נפרדות. לפי הרמב"ם השותה שתה ברצף אחד יין מזוג בשיעור של ארבע כוסות ולכן יצא ידי חירות, אך לא יצא ידי חובת שתיית ארבע כוסות בסדר שקבעו חכמים. עוד כתב הגרי"ז:

אמנם צ"ע עדיין. הא ד"שתאן חי דיצא ידי ד' כוסות, ולא יצא ידי חירות", והא כיון דעיקר המחייב הוא דרך חירות, וכיון דידי חירות לא יצא, מה זה קאמר דידי ד' כוסות יצא?

מכאן ואילך עסק הגרי"ז בשאלה אם דין ארבע כוסות הוא בשתייה של ארבע כוסות או בשל חובת הברכה על הכוסות. הוא דן בדברי תוספות בעניין זה, וברמב"ם, ואחר כך כתב:

אפשר דאף להרמב"ם איכא לשני הדינים יחד: א. דין ברכה על הכוס, ב. ודין

חיוב שתיה דד' כוסות משום דרך חירות. ולהכי "בשתה יין חי - ידי ד' כוסות יצא", היינו דיצא דין ברכה על הכוס, דבזה הדין כמו בכל מקום ברכה על הכוס, דליכא דינים מיוחדים דצריך שתיה עריבה. אבל "ידי חירות - לא יצא", דבזה איכא דין מסוים דשתיה עריבה וצריך יין מזוג, ו"ביין חי ידי חירות לא יצא".

מכאן ואילך הוא דן בשאלה אם אדם יכול לצאת ידי חובת שתיית ארבע כוסות בשתיית חמר מדינה.

יש להעיר, שהרמב"ם לא הזכיר כלל בהלכה בעניין "שתאן חי" את הברכה על הכוסות. הרמב"ם עסק בזה בהלכה שאחר כך (הל' חמץ ומצה ז, י), ולא קישר בין הדינים.¹³

כאמור לעיל, כוונת הרמב"ם שיצא ידי ארבע כוסות היא שמאחר שהוא שתה ארבע כוסות של יין ובסדר הנדרש, אף שהיין היה חי ולא מזוג כתקנת חכמים, הוא יצא ידי חובת שתיית ארבע כוסות.

---

13 ראה בדברי הרב אליעזר מן שך, אבי עזרי, הל' חמץ ומצה ז, ט, שלא הסכים עם דברי הגרי"ז מכיוון אחר.